

Η Ο Ρ Α Ο Σ

ένα αρχαιογνωστικό περιοδικό

22-25 ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΑΘΗΝΑ 2010-13 22-25

ἐκδότες:

ΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ – ΒΟΥΛΑ Ν. ΜΠΑΡΔΑΝΗ

Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ – ΑΡΗΣ Ν. ΤΣΑΡΑΒΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡλεκτρονική στοιχειοθεσία: ΗΟΡΟΣ

Σελίδωση – φωτογράφιση – ἐκτύπωση – βιβλιοδεσία: Γ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΕ

Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως: Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ – Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ

ISSN 1105-2163

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

σημείωμα	7–8
ΑΤΤΙΚΗΣ	
Ν. ΠΑΠΑΖΑΡΚΑΔΑΣ – Ε. ΡΩΣΣΙΟΥ, Τμήμα συνθήκης Αθηναίων του 5ου αι. π.Χ.	9–16
Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Δύο Αττικά ψηφίσματα	17–42
ΒΟΥΛΑ Ν. ΜΠΑΡΔΑΝΗ, Δύο νέα Αττικά ψηφίσματα	43–51
Μ. J. OSBORNE, Additions (real and imagined) to the Corpus of Athenian Citizenship Decrees	53–78
Β. Ν. ΜΠΑΡΔΑΝΗ – Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Τιμαὶ Φανοδήμου Διύλλου Θυμαϊτάδου	79–84
ΚΑΖUHIRO TAKEUCHI, Ten Notes on Inscriptions from the Attic Demes	85–106
Θ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ – Ε.-Λ. ΧΩΡΕΜΗ, Τμήμα καταλόγου Αθηναίων δημοτῶν	107–114
ΓΕΩΡΓΙΑ Ε. ΜΑΛΟΥΧΟΥ, Τὸ ἐνεπίγραφο βᾶθρο τῶν ἀπὸ Φυλῆς τὸν δῆμον καταγαγόντων (SEG 28, 45)	115–144
ΣΟΦΙΑ ΑΛΙΦΕΡΗ, Στοιχεῖα Διονυσιακῆς λατρείας σὲ ψήφισμα τῶν Ἰκαριέων	145–153
ΑΝΔΡΟΝΙΚΗ Κ. ΜΑΚΡΗ – ΝΙΚΗ Α. ΣΑΚΚΑ, Χορηγικὴ ἐπιγραφή Θαορηγίων	155–162
Γ. Ε. ΜΑΛΟΥΧΟΥ – Δ. Σ. ΣΟΥΡΛΑΣ, Ἐνεπίγραφο βᾶθρο λαμπάδος	163–168
Δ. Σ. ΣΟΥΡΛΑΣ, Βᾶθρο λαμπάδος Θεμιστοκλέους Θεοφράστου Ἄγνουσίου	169–174
Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ – Ε. ΡΩΣΣΙΟΥ, Ἐπιγραφή χαραγμένη σὲ βράχο στὴν Καμάριζα Λαυρίου	175–178
ΓΑΛΗΝΗ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, Ενεπίγραφος σκύφος ἀπὸ τὴν Κηφισιά	179–186
ΑΡΗΣ ΤΣΑΡΑΒΟΠΟΥΛΟΣ, Ενεπίγραφα καρφιά ἢ Η λογιστικὴ τοῦ στρατοῦ τα ἐλληνιστικὰ χρόνια	187–198
ΜΑΡΙΑ ΝΤΟΥΡΟΥ, Το ἱερό των Νυμφῶν καὶ μία νέα ἐπιγραφή	199–208
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Σ. ΚΡΟΥΣΤΑΛΗΣ, Παραθαλάσσιες ὄχυρώσεις στὴ Σαλαμίνα	209–223
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ	
ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ Ι. ΣΚΑΓΚΟΣ, Νέες ἐπιγραφές ἀπὸ τὴ Λακωνία	225–230
ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ, Τιμητικὴ ἐπιγραφή Εὐρυκλειδῶν ἀπὸ τὴ Λακωνία	231–240
ΜΑΡΙΑ Σ. ΔΙΑΚΟΥΜΑΚΟΥ, Νέα ἀνάγνωση τοῦ Μεσσηνιακοῦ ἱεροῦ νόμου (IG V 1, 1316)	241–249
ΕΛΕΝΗ ΚΟΥΡΙΝΟΥ, Ἄνιστάμεν ἐς τὸ γερῶσιον. Νέα ἀνάγνωση καὶ ἐρμηνεία τῆς IG V 1, 1317	251–260

Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ, Καθώς ἐστὶ ἀμῖν ἅ χώρα. Ἡ βόρεια μεθόριος Μεσσηνίας καὶ Ἀρκαδίας – Ἐπίμετρο: Β. Ν. ΜΠΑΡΔΑΝΗ, Ἡ ἐπιγραφή	261–287
Ξ. ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ – Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφή Φιγαλείας	289–307

ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΛΙΟΝΤΖΗΣ, Ἐπιγραφές Βοιωτίας	309–326
Γ. Ν. ΠΑΛΛΗΣ – Ν. Δ. ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ, Ἀδημοσίευτες ἀπελευθερωτικὲς ἐπι- γραφές ἀπὸ τὴν Ὑπάτη	327–341
ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ – Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ, Ψήφισμα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μαγνήτων	343–350
ΓΙΑΝΝΗΣ Ζ. ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ, Χρυσὰ ἐνεπίγραφα ἐπιστόμια, νέα καὶ παλαιὰ	351–356
Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ, Ἐνα graffito με ἐμπορικὲς σημειώσεις σε αγγεῖο ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη	357–360

ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΓΙΩΡΓΟΣ Κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐπιγραφές ἀπὸ τὴν Ἀνάφη	361–373
Α. Γ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ – Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Νεώτερα ἀρχαιολογικὰ Ἀστυπάλαιας	375–386
Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Ἐπιγραφές Νάξου	387–401
ΖΩΣΗ Δ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Παριανά	403–418
Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Νέας ἐπιγραφῆς τῆς Σίφνου ἐπανεξέτασις	419–424
Ν. ΠΑΠΑΖΑΡΚΑΔΑΣ, Νέα ἐπιγραφή περὶ Πτολεμαίων ἀπὸ τῆ Σίφνο	425–452
Ν. ΠΑΠΑΖΑΡΚΑΔΑΣ – Ζ. Δ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Σιφναϊκὸ ψήφισμα ὑπὲρ Ἀμφιχάρους Σεριφίου	453–480
ΔΕΣΠΟΙΝΑ Α. ΤΣΑΡΔΑΚΑ, Συμβολὴ στὴν ιστορικὴ τοπογραφία τῆς ἀρχαίας πόλεως Χίου	481–517
ΛΙΛΙΑ Ι. ΜΑΡΑΓΚΟΥ – Α. Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Ἐπιγραφές ἀπὸ τὴν χώραν καὶ τὴν πόλιν τῆς Μινώας Ἀμοργοῦ	519–534

ἔ ρ ε υ ν α

Ε. Π. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ – Ν. Ι. ΣΚΑΓΚΟΣ, Βουτιάνοι Λακωνίας, Ἐκκλησιές: Ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα. Ι	535–560
Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ, Παραλειπόμενα ἐκ Λακωνίας	561–564

ν ε κ ρ ο λ ο γ ί ε ς

Μιχάλης Μπορμπουδάκης (18.3.1935–15.5.2010)	565–574
Νίκος Κοπάτος (2.10.1927–30.1.2012)	567–571
	572–574

σ χ ό λ ι α

	575–583
--	---------

φέρ' ὕδωρ φέρ' οἶνον ὦ παῖ, φέρε <δ'> ἀνθεμόεντας ἡμῖν
στεφάνους· ἔνεικον, ὡς δὴ πρὸς Ἑρωτα πυκταλίζω.

Εἰς μνήμην
Φίλιππου Βλάχου
Γιάννη Ζόμπολα
Μιχάλη Μπορμπουδάκη
Ἑκτορα Κακναβάτου
Μιχάλη Τσακίση
Νίκου Κοπάτου

ΓΙΑΝΝΗΣ Ζ. ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ

Χρυσά ενεπίγραφα επιστόμια, νέα και παλαιά

Charles L. Babcock in memoriam

Με αφορμή την επανεξέταση των χρυσών ενεπίγραφων επιστομίων από την Κρήτη, τα οποία φυλάσσονται στη συλλογή του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου¹, εντοπίστηκε ανάμεσά τους και ένα χρυσό ορθογώνιο επιστόμιο σε εξαιρετική κατάσταση διατήρησης (εικ. 1). Ελλείπει μόνο η πάνω αριστερή γωνία. Κατά πάσα πιθανότητα, και αυτό το επιστόμιο προέρχεται από τάφο των εκτεταμένων νεκροταφείων βόρεια της Ελεύθερνas στην Κρήτη, κοντά στη Λαγκά και την Αλφά και τις θέσεις Μνήματα και Αγία Ελέσσα².

Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Χρ1651.

Διαστάσεις: ύψος 0.0145· πλάτος 0.0235· πάχος μικρότερο από 0.001· ύψος γρ. 0.002–0.003· βάρος 0.1 γραμμάρια.

3ος–1ος αι. π.Χ.

ΔΙΨΑΙΤΟΙΕ
ΙΤΟΣΠΑΡΑ
3 ΠΟΛΛΥΤΑΙ
ΑΛΛΠΙΕΝΕ
ΚΡΑΝΑΣΑΠΟ.

1. Η αφορμή για την επανεξέταση των επιστομίων δόθηκε από την έκθεση «Επέκεινα» που πρόκειται να διοργανώσει το Ωνάσειο στη Νέα Υόρκη με επιμελητή τον καθηγητή Νικόλαο Σταμπολίδη, τον οποίο ευχαριστώ θερμά για την εμπιστοσύνη του να με συμπεριλάβει στην ομάδα μελέτης μικρού μέρους του υλικού και για τις διευθετήσεις για την έκδοση της άδειας δημοσίευσης. Επίσης, ευχαριστώ θερμά όλο το προσωπικό του Αρχαιολογικού Μουσείου και ιδιαίτερα τον συνάδελφο Γιώργο Καββαδία, καθώς και τη Σταυρούλα Οικονόμου του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης για τις διευκολύνσεις τους κατά τη διάρκεια της επιτόπιας μελέτης.

2. Y. Z. Tzifopoulos, *Paradise Earned: the Bacchic-Orphic Gold Lamellae of Crete*, (Center for Hellenic Studies, Hellenic Series 23), Washington, DC, Cambridge, MA 2010, 53–59.

δίψαι τοι Ε
!ΤΟΣ παρα-
3 πόλλυται.
άλ<λ>ὰ πιέν ἐ(μοί) (vel πιέν<αι>)
κράνας ἄπρο[?].

Από τη δίψα εσύ (ή σίγουρα αυτός) ... ! ... χάνεται. Αλλά (δώστε) (μου) να πώ ! από την κρήνη.

Η χρονολόγηση είναι ίδια με αυτή των υπολοίπων ενεπίγραφων επιστομίων της ίδιας ομάδας από την Κρήτη³. Τα γράμματα έχουν χαραχθεί αμελώς και ο χαράκτης προσπαθεί να καλύψει ολόκληρη την επιφάνεια του επιστομίου⁴.

Τα πολύ λεπτά ενεπίγραφα φύλλα χρυσού της κατηγορίας αυτής τοποθετούνταν πάνω στα χείλη, στο στήθος ή στην παλάμη του νεκρού, είτε διπλωμένα ή τυλιγμένα μέσα στο στόμα του, για να αποκαλύπτουν στους θεούς του κάτω κόσμου τις κατάλληλες λέξεις. Με την απόδειξη αυτή ο νεκρός αναγνωριζόταν ως μύστης και διεκδικούσε την είσοδό του στον ξεχωριστό χώρο που προοριζόταν αποκλειστικά για τους μύστες στον κάτω κόσμο, σύμφωνα με τις υποσχέσεις που είχε λάβει κατά την εν ζωή μύησή του.

Το κείμενο του νέου επιστομίου είναι παρόμοιο με αυτό των άλλων χρυσών ενεπίγραφων επιστομίων από την Κρήτη. Πρόκειται για ένα νέο κείμενο της κατηγορίας Β, το Β13, σύμφωνα με την ταξινόμηση των 46 έως σήμερα δημοσιευμένων βακχικών-ορφικών κειμένων⁵. Φαίνεται ότι συνιστά μία ακόμη συνοπτικότερη εκδοχή των σύντομων κειμένων (Β3–Β9 και Β12) αυτής της κατηγορίας. Αναφέρει την κατάσταση του νεκρού και την προτροπή του νεκρού μύστη προς τους φύλακες της κρήνης και κατ' επέκταση τους θεούς του Κάτω Κόσμου να του επιτρέψουν να πει από την κρήνη. Το αιγιματικό αυτό κείμενο γίνεται κατανοητό εντός του συμφραστικού πλαισίου των εκτενέστερων κειμένων της κατηγορίας αυτής (Β1–2 και Β10–11) των οποίων συνιστά σύννοψη. Τα εκτενέστερα κείμενα περιλαμβάνουν πληροφορίες, όπως οδηγίες για τους μύστες σχετικές με την τοπογραφία του Κάτω Κόσμου, αλλά και την τύχη του μύστη μετά τον σύντομο διάλογο της αναγνώρισης. Προφανώς, κάποιο πλήρες κείμενο, το οποίο χρησιμοποιείτο κατά τη διάρκεια της μύησης, θεωρείτο ευκόλως εννοούμενο και έτσι δεν ήταν πάντοτε απαραίτητο να χαράσσεται ολόκληρο στα μικρά χρυσά ελάσματα για να επιτευχθεί ο στόχος,

3. Y. Z. Tzifopoulos, όπ. π. σημ. 2, 64–66.

4. Y. Z. Tzifopoulos, όπ. π. σημ. 2, 9–29 και 59–61.

5. Y. Z. Tzifopoulos, όπ. π. σημ. 2, 9–29 και 93–101 και 255–284.

δηλαδή η (επανα)γέννηση του μύστη ως ήρωα, βάρχου και θεού και η μεταθανάτια είσοδος του στον παράδεισο⁶.

Corrigendum ad SEG XL 541 (SEG XLV 777- Tzifopoulos 2010, 34–35 αρ. 15 = F3)

Με αφορμή τη σύνταξη του Αρχείου των Επιγραφών της Βόρειας Περιοχής⁷, το πολύ λεπτό ορθογώνιο επιστόμιο σε εξαιρετική κατάσταση διατήρησης, το οποίο προέρχεται από τάφο του νεκροταφείου στη θέση Παλαιοκαταχάς της Μεθώνης Περιοχής (Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Πυ 52) και χρονολογείται το 325–300 π.Χ., επανεξετάστηκε και φωτογραφήθηκε εκ νέου. Τα γράμματα έχουν χαραχθεί με ιδιαίτερη επιμέλεια και καλύπτουν ολόκληρη την επιφάνεια του επιστομίου, ενώ η αρχική ανάγνωση του ονόματος Φυλομάγα (= Φυλομάχη) είναι μία μόνο από τις πιθανές αναγνώσεις του ονόματος. Όπως διακρίνεται καθαρά στη φωτογραφία (εικ. 2–3), ο χαρακτήρας στην αρχή του επιστομίου μάλλον χάραξε είτε ένα Β και ακολούθως ένα μικρό Ο, τα οποία διόρθωσε σε Φ, είτε ένα Φ, το οποίο διόρθωσε σε ένα Β και ακολούθως ένα μικρό Ο: Βουλομάγα vel Φυλομάγα. Ωστόσο, παραμένει αβέβαιη ποιά από τις δύο εκδοχές του ονόματος τελικά είχε ως στόχο ο χαρακτήρας. Ήδη το 1984, ο Olivier Masson κατά τη συζήτηση μερικών γυναικείων ονομάτων στη μακεδονική διάλεκτο και με αφορμή το όνομα Λαμάγα είχε προτείνει ως δεύτερο συνθετικό του ονόματος το -μάγα (αττ. -μάχη), όπως και στο αμάρτυρο στη Μακεδονία και σπάνιο όνομα Βουλομάγα. Ο Μιλτιάδης Χατζόπουλος σωστά επεσήμανε ότι η πρόταση του Masson ενισχύεται από την ανάγνωση του ονόματος Φυλομάγα στο επιστόμιο της Μεθώνης, «τύπος κατά τὸ ἥμισυ ἀττικίζων τοῦ μακεδονικοῦ Βουλομάγα (= Φυλομάχη)»⁸. Η χάραξη και η εν συνεχεία διόρθωση στην αρχή του επιστομίου της Μεθώνης επιτρέπει την ανάγνωση του ονόματος Βουλομάγα είτε ως την αρχική είτε ως τη διορθωμένη μορφή του ονόματος⁹.

---

6. Για τις εκδόσεις και τις κατά καιρούς προταθείσες ερμηνείες των κειμένων αυτών με εκτενέστατη βιβλιογραφία, βλ. F. Graf – S. I. Johnston, *Ritual Texts for the Afterlife: Orpheus and the Bacchic Gold Tablets*, London, New York 2007. A. Bernabé – A. Jiménez San Cristóbal, *Instructions for the Netherworld: The Orphic Gold Tablets*, with iconographical appendix by R. Olmos and illustrations by S. Olmos, μπφρ. M. Chase (*Religions in the Graeco-Roman World* 162), Leiden 2008. Y. Z. Tzifopoulos, όπ. π. σημ. 2, passim. R. G. Edmonds III (ed.), *The “Orphic” Gold Tablets and Greek Religion: Further Along the Path*, Cambridge 2011. Γ. Ζ. Τζιφόπουλος, *Από το σύνταγμα των επιγραφών της βορείου Περιοχής: οι μεταθανάτιες δοξασίες στη Μακεδονία και τα βακχικά-ορφικά ελάσματα*, στο Μ. Τιβέριος – Π. Νίγδελις – Π. Αδάμ-Βελένη (eds.), *Θρεπήρια. Μελέτες για την αρχαία Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 2012, 540–558.

7. O. Masson, *Quelques noms de femmes en Macedoine*, ZPE 55(1984)134–135.

8. Μ. Β. Χατζόπουλος, *Η έκδοση των επιγραφών της τρίτης μακεδονικής μερίδος: παρελθόν και μέλλον*, στο Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο Επιγραφικής στην μνήμη Δημητρίου Κανατσούλη, Θεσσαλονίκη, 22-23.10.1999, Θεσσαλονίκη 2001, 161.

9. Για το κείμενο και τις κατά καιρούς προταθείσες ερμηνείες, βλ. σημ. 6.

ABSTRACT

YANNIS Z. TZIFOPOULOS

Incised Gold *Epistomia*, Old and New

Publication of a new gold *epistomion* (National Archaeological Museum, Athens, XQ1651), inscribed with a text similar to the other ones from Crete and dated to the 3rd–1st centuries BC. And correction of the name *Phylomaga* to *Boulomaga* or vice versa on the gold *epistomion* from ancient Methone in Pieria (Archaeological Museum of Thessaloniki, Πυ 52 = SEG 40.541 = SEG 45.777); the engraver may have incised either of the two forms which he then attempted to correct.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.